

ВІД ПОСМІШКИ ЧЕШИРСЬКОГО КОТА ДО ПОРТРЕТА РЕАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ

(рецензія на монографію: Галич А. О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації : монографія / А. О. Галич ; за наук. ред. О. О. Бровко. – Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. – 449 с.)

Монографія Артема Галича присвячена дослідженню актуальних проблем портретування в українській документальній літературі ХХ – поч. ХХІ ст. Науковець наводить десятки імен відомих в Україні та світі науковців, які вивчали проблеми портретування в художній літературі. Серед них – Аристотель, Вінкельман, Лессінг, Франко, Барахов, Галанов, Андронікова, Габель, Гінзбург, Андрієвська, Бикова, Лотман, Сізова, Воронова, Копистянська та багато інших. А портрет у документальній літературі тривалий час випадав із поля зору літературознавців, як українських, так і зарубіжних. Безумовна заслуга Артема Галича полягає в тому, що він уперше звернувся до студій над портретом у літературі, яку західні дослідники називають *non fiction*.

Автор праці звертає увагу на те, що на межі тисячоліть серед читачів помітний акцент на візуальність сприйняття образу, коли у вербальних описах з'являється зримість, концептуальним наповненням якої є портрет. У літературознавстві давно вже склалося уявлення, що портрет – це насамперед опис зовнішніх рис героя. Ці риси досить часто поєднуються з прагненням письменника проникнути в духовний світ героя, спробувати пояснити його через психологічний аналіз внутрішнього світу. Автор монографії зазначає: «Зовнішній вигляд героя в тексті художніх творів виконує низку естетичних функцій: по-перше, він його характеризує, цим самим допомагаючи репрезентувати особистість у певному соціальному середовищі, створюючи її образ, а, по-друге, моделює героя з морально-етичного боку» [с. 22–23].

Артем Галич вважає, що автор звичайного художнього твору цілковито вільний в описі зовнішності свого героя, котрий має певний вік, соціальний статус, стать, освіту, професію, темперамент, схильності характеру. А в мемуарному чи біографічному творах автор має справу з цілком конкретною реальною історичною постаттю, зовнішність якої відома з різноманітних джерел. Так само відомими є риси її характеру, роль, яку ця історична особа відіграла в соціально-політичному чи культурному житті держави. У зв'язку з цим дослідник зазначає відмінність у портретах героїв художнього та документального творів. Якщо у звичайному художньому творі письменник відповідно до власного задуму конструює індивідуальне й типове в зовнішності героя, то в документальному він прагне якомога точніше відтворити в портретному описі психологію, манери поведінки, особливості мовлення й багато інших деталей, які лише цілісно дають можливість читачеві мати уявлення про зовнішній вигляд і внутрішній світ реальної історичної особистості. Індивідуально авторське, характерне для суто художньої

літератури, тут ніби переходить на задній план, оскільки письменник прагне достовірно зобразити реальну постать, де основне – опора на документ і факт. Тому такий образ відображає не лише зовнішність реальної особистості, а й розкриває її внутрішню сутність, емоції, душевні переживання та сумніви, передає логіку різних рішень, звершень і вчинків. Артем Галич цілком логічно вважає, що в літературі non fiction художньої обробки портретів може й не бути, або ж вона бути лише частковою. Усе залежить від обраного письменником жанру. У творах мемуарних жанрів ступінь естетичної обробки образів реальних героїв буде слабшим, ніж у біографічних, які значною мірою тяжіють до художньої літератури. Численні приклади, які наводить Артем Галич, свідчать, що в такому мемуарному жанрі, як щоденник, естетична обробка буде мінімальною, а біографічному романі – суттєвою.

Автор убачає наукову новизну своєї монографії в тому, що *«вперше в українському літературознавстві системно вивчено особливості портретування у творах документальної літератури (в мемуарах і художній біографії), осмислено специфіку портретування в творах різних жанрів, простежено складники портретних характеристик, визначено домінантні підходи до створення портретів. Удосконалено системну класифікацію портретів в українській документалістиці згідно з новітніми досягненнями літературознавства. Уточнено структуру і семантику портрета в різних жанрах мемуарної, біографічної (автобіографічної) літератури. Набула подальшого розвитку жанрова модифікація портретного дискурсу стосовно документальних творів. Розширено й уточнено формулювання низки теоретичних понять, зокрема таких як портрет, концентрований портрет, деконцентрований портрет, автопортрет, парний портрет, колективний портрет, оніричний портрет. Залучено до аналізу низку текстів, зокрема останніх літ, які досі не були предметом наукових студій, а також маловідомі архівні матеріали»* [с. 8–9]. І з цим не можна не погодитися. Особливо цікаві портрети сучасників у «Щоденниках» М. Івченка та В. Чередниченко, які досі неопубліковані.

Структура тексту праці Артема Галича цілком логічна. Якщо в першому розділі «Портрет у документальному тексті: теоретико-методологічні засади вивчення» основний акцент зроблено на огляді літератури з проблем документалістики, зокрема портретування, визначено методологію дослідження, то подальші розділи наповнюють конкретним змістом, докладним аналізом заявлену в назві проблему. Розділ другий «Семантика портрета в документальному тексті» – це ретельний аналіз складників портретної характеристики, таких як погляд, поза, жест, міміка, хода, костюм. Адже якщо автори мемуарних і біографічних творів хочуть відтворити неповторність своїх героїв через їхні портретні характеристики, вони обов'язково звертають увагу на такі елементи, як риси обличчя, погляд, колір волосся, зачіска, поза, жест, міміка, хода, костюм, звички, схильності, косметика і багато чого іншого, найважливіше з чого знаходить докладний аналіз у монографії Артема Галича. Розділ третій праці – «Структура портрета в документальному тексті» – містить аналіз відомих портретних класифікацій та обґрунтування власної, що

базується на доброму знанні зробленого попередниками і включає лаконічний, короткий портрет та розгорнутий портрет. А також автопортрет, парний і колективний портрети, і насамкінець оніричний, про який у документальній літературі ніколи не згадувалося. У розділі четвертому «Особливості портретування в мемуарних жанрах» автор аналізує особливості портретування в різних жанрах мемуарної літератури, зокрема в щоденнику, романі, синтетичних жанрових формах, а також у літературному портреті як жанрі мемуаристики та рукописних текстах, що зберігаються в архівах. Цей розділ цікавий тим, що Артем Галич аналізує в ньому конкретні твори українських авторів: щоденники В. Винниченка та Олеса Гончара, романи «Третя Рота» В. Сосюри, «Таємниця» Ю. Андруховича, спогади «Ното feriens» І. Жиленко, «Я – мене – мені... (і довкруги)» Ю. Шевельова, які автор монографії називає синтетичними жанровими формами, різножанрові твори Р. Іванчука («Благослови, душе моя, господа...», «Дороги вольні і невольні», «Нещоденний щоденник...», «На маргінесі»), літературні портрети С. Голованіського «Меморіал», Б. Бойчука «Спомини в біографії», архівні щоденники В. Чередниченко та М. Іщенка. Тут є багато слушних спостережень, які допомагають увиразнити портрет у документальному тексті. Розділ п'ятий «Портрет у біографічному романі» – це ретельний аналіз біографічних творів В. Шкляра («Маруся»), І. Корсака («Перстень Ганни Барвінок»), Г. Пагутяк («Магнат»), В. Даниленка («Капелюх Сікорського»), Є. Єнджеєвича («Українські ночі або Родовід генія»). Останній роман польського письменника Є. Єнджеєвича ніби не вписується в український літературний біографічний простір, однак Артем Галич пояснює його появу тим, що героєм роману є «геніальний український поет Тарас Шевченко, двохсотлітній ювілей якого нещодавно відзначив світ. Польському романісту вдалося простежити вікові зміни в зовнішності й у внутрішньому світі Тараса Шевченка протягом життя, що є цікавим з огляду на тему нашого дослідження» [с. 286–287].

Перспективи подібних студій автор монографії пояснює тим, що документальна література в останні десятиліття стає дедалі популярнішою, привертає до себе значний інтерес не лише звичайних читачів, а й науковців. До того ж у документалістиці є чимало напрямів вивчення, що досі були не задіяними, таких, як вивчення пейзажів, інтер'єрів, наратологічних підходів.

Звичайно, як і кожна новаторська робота, монографія Артема Галича не позбавлена окремих недоліків. Серед переліку творів, у назві яких фігурує слово «Портрет» не згаданий хрестоматійний «Салдацький патрет» Г. Квітки-Основ'яненка. Скажімо, виникають питання до добору текстів, що аналізуються. Аж надміру цитуються портретні характеристики зі спогадів про В. Підпалого «Пішов у дорогу – за ластівками» (2011). Або ж чому глибоко проаналізовано портрети з романів Вас. Шевчука «Син волі», «Страсті за Миколаєм: Микола Лисенко», «Терновий світ» і майже не зачеплено мемуарний багатотомник «На березі часу» Валерія Шевчука? Чому взагалі акцент зроблено на тексти новітньої літератури? Не можна погодитися і з тим,

що роман Ю. Андруховича «Таємниця» – це мемуари. На мою думку, він перебуває на межі художньої літератури та мемуарної.

Але все це може бути предметом полеміки. Основне – автор монографії має власний погляд на заявлену проблему. І посмішка Чеширського кота з відомого твору Л. Керрола («Аліса в країні чудес») ніяк не затьмарює портрет реального історичного героя.

Галина Александрова,
Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Рецензія надійшла до редакції 16. 03.2017
Прийнято до публікації 25.03.2017